

אביה קדרי

מפגשם של יהודה ויוסף

עיונים במדרש בראשית-רבה על תחילת פרשת ויגש.

דבר אחר: ויגש אליו יהודה (בראשית מ"ד, יח)¹, כתיב "תפוחי זהב במשכיות כסף" (משלי כ"ה, יא), תרגם עקילס הגר חזרין דדהב בנו דיסקרין דכסף. "דבר דבור על אופניו" (שם), מה אופן זה מראה פנים מכל צד, כך היו דבריו של יהודה נראים לכל צד בשעה שדבר עם יוסף.²

מדרש זה יכול לשמש כפתיחה לדיון בתחילת פרשת ויגש, ולהתבוננות בדבריו של יהודה אל יוסף. את נאומו של יהודה ניתן לקרוא בעיניים שונות, ובכיוונים שאף סותרים זה את זה. אפשר לראות בדבריו של יהודה, התרפסות ובקשת תחנונים, לפני המשנה למלך מצרים למחול על העונש שגזר ולשחרר את בנימין. ואפשר לומר שעמידת יהודה הגיבור אל מול מלך האימפריה האדירה - מצרים, יש בה פן של גבורה והכרזת מלחמה על אותו שליט נורא.

שני כיוונים אלו על גוניהם המנוגדים יש להם, לדעתי, במה להיאחז בפסוקים ובמתואר בהם. נקודה זו מבטא המדרש. כשם שאופן יש לו פנים לצד זה ולצד זה, כך בדבריו של יהודה, גוונים שונים ואפשר להבינם במספר אפשרויות. במאמר זה ננסה לעמוד על הפנים השונות בנאומו של יהודה כפי שמציג אותם מדרש בראשית-רבה על פרשת "ויגש".

א. נימה בנימה.

1. המדרש

דבר אחר: "ויגש אליו יהודה..."³, כתיב "מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונות ידלנה" (משלי כ', ה), משל לבאר עמוקה מלאה צונן. והיו מימיה צוננין ויפין, ולא היתה בריה יכולה לשתות הימנה. בא אחד וקשר חבל בחבל, ונימה בנימה, משיחה במשיחה ודלה הימנה ושתה. התחילו הכל דולין הימנה ושותין. כך לא אז יהודה משיב ליוסף דבר על דבר עד שעמד על לבו.³

במשל שמציג המדרש, המים רחוקים מהישג ידם של הצמאים למים. בכדי להגיע אליהם

1 במאמר זה, מראי מקומות ללא ציון ספר, הם לספר בראשית, והחסרים אף ציון פרק - לבראשית מ"ד.

2 בראשית רבה, פרשה צ"ג, ג.

3 בראשית רבה, פרשה צ"ג, ד.

צריך לחבר חוט בחוט, נימה בנימה. בניסיון להגיע אל המים לא משתמשים בדבר שלא היה קיים קודם, מחברים משיחות שכבר קיימות, ומחיבורן אחת לשניה יוצרים חבל ארוך, אשר בעזרתו אפשר לדלות את המים מן הבאר.

הנמשל הוא טאוומו של יהודה לפני יוסף. יהודה מספר ליוסף דברים ידועים ברובם, והחידוש בדבריו היא התמונה הכללית אותה מצייר יהודה לפני יוסף. יהודה קישר נימה בנימה בדבריו. מספר את הספור לשליט מצרים בצורה כזאת שהמסקנה המתבקשת ממנו היא ברורה - לשחרר את בנימין.

המים הצוננים אשר במשל, הם לבו של יוסף. המדרש מדגיש שהמים הם "צוננים ויפים". לבו של השליט הוא טוב. מטרת יהודה בדבריו היא לחשוף אותו רצון טוב שישנו אצל יוסף.

במשל בכדי לשתות את המים צריך לדלות אותם מעומק הבאר. בנמשל, לפעולה זו של יהודה, הדולה את המים מן הבאר יכולים להיות שני פרושים. הפרוש הראשון הוא בהקשר המצומצם של מפגשי האחים עם יוסף. יוסף נאלץ להרחיק עצמו מן האחים, להעמיק את הבאר. סופו של הספור הוא כאשר יהודה דולה את המים מעומק הבאר, כאשר יהודה מצליח לשבור את מעטה הריחוק שבנה יוסף.

הפרוש השני מסתכל על סיפור יוסף כיחידה גדולה אחת. האחים הם שזרקו את יוסף לבור. הם אלו שגרמו לריחוקו. ואז, סופו של הספור הוא כאשר יהודה נציג האחים מקרב את יוסף אליו, ומאמץ אותו. האחים שזרקו את יוסף לבור, הם אלה שיעלו אותו משם.

שני הפרושים, מעמידים את יוסף והאחים בשני צידי הבאר. והדברים שנושא יהודה, הם הדרך לקרב אותם זה אל זה. דבריו של יהודה, החבל שהוא שוזר, בעזרתם אפשר יהיה לבטל את גזרת השליט - הוא יוסף. וברובד הסמוי - להחזיר את יוסף אל חיק המשפחה.

2. ניתוח הפרשה כרקע להבנת המדרש.

בספור המפגש ישנן שתי נקודות המעוררות לכיוון דרשני זה. ראשית מתעוררת השאלה מה פשר הטאוומו הארוך שפורש יהודה לפני המשנה למלך המצרי. הן זה עתה נגזרה על האחים גזרה קשה. ויהודה במקום ליפול על ליבו של יוסף, מתחיל לטאוו טאוו חוצב להבות, ארוך ומיגע. מספר על המשפחה, על האח האבוד, על האב האבל, ועל המפגשים הקודמים של האחים עם המלך. דבר זה מעורר תמיהה: הרי השליט כבר יודע, כמעט, את כל הנאמר על ידי יהודה. מדוע, אם כן, חוזר יהודה על הכל? שאלה זאת קשורה למהלך הפנימי של הספור.

נקודה אחרת היא האירוניה שבמעמד זה, אשר גלויה לעיני הקוראים. יהודה חושב שיוסף יודע רק נתונים מסוימים, אולם אנו הקוראים יודעים שיוסף יודע הרבה יותר מזה, הוא מכיר את כל המשפחה, ופרטים רבים אותם יהודה לא משער שיוסף יודע, יוסף אכן כבר יודע. על רקע זה טאוומו הארוך של יהודה מואר באור מתמיה ואירוני.

ננסה לבחון כיצד יצר יהודה את החבל. באילו נקודות בטאוומו של יהודה נראה שהבחין בעל המדרש. בבחינה זו אנו נכנסים לפרשנות של הפרשה אשר אינה מחויבת מן המדרש עצמו.

נקודה ראשונה אותה ננסה לבחון היא: מהי תוספת הפרטים אותם, לפי מיטב ידיעתו של יהודה, יוסף לא יודע? וכאן מופיע העניין המרכזי בו פתחנו: רק על הדו-שיח בין האחים ליעקב בו מבקשים האחים מיעקב לשלוח עמם את בנימין מצרימה, יוסף אינו יודע. את כל שאר הפרטים העובדתיים יוסף כבר מכיר. השינויים העיקריים הם בביטויים בהם משתמש יהודה ובאור בו מציג יהודה פרטים אלו.

א. בפרק מ"ב מסופר על המפגש הראשון של בני יעקב עם שליט מצרים. במפגש זה, מספרים האחים ליוסף על משפחתם: "ויאמרו, שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד בארץ כנען והנה הקטן את אבינו היום והאחד איננו"⁴ המלה "איננו" אינה מרמזת במדויק על גורלו של אותו אח. בפרק ל"ז⁵, כאשר חוזר ראובן אל הבור ומגלה שיוסף לא נמצא בבור, נאמר: "וישב ראובן אל הבור והנה אין יוסף בבור ויקרע את בגדיו. וישב אל אחיו ויאמר הילד איננו ואני אנה אני בא". גם כאן אין במילה "איננו" אמירה ברורה על גורלו של יוסף. הביטויים המוחלטים על גורלו של יוסף נאמרים על ידי יעקב בלבד: "טרף טרף יוסף"⁶. "ויאמרו: לא ירד בני עמכם כי אחיו מת והוא לבדו נשאר וקראהו אסון בדרך אשר תלכו בה, והורדתם את שיבתי ביגון שאולה"⁷. יעקב אכן מאמין שיוסף מת.

הפעם הראשונה בה אנו שומעים התייחסות ברורה לגבי גורלו של יוסף מפי יהודה, היא בנאומו, בפרשתנו: "ונאמר אל אדני יש לנו אב זקן וילד זקונים קטן, ואחיו מת ויותר הוא לבדו לאמו ואביו אהבו"⁸.

ב. מעבר לכך שזאת פעם ראשונה שיהודה מספר למלך על גורלו של האח, מתעוררת כאן בעיה, מנקודת מבטנו כקוראים. דבריו של יהודה אינם מדויקים. יהודה לא יודע שיוסף מת. האחים מכרו אותו לעבד, ואין שום סיבה להניח שיוסף אינו נמצא אי שם במצרים או בעולם, עובד את אדוניו אשר להם נמכר! מדוע מניח יהודה בדבריו שיוסף מת? יותר מזה, אנו יודעים שיוסף לא מת. יוסף עצמו עומד כעת מול יהודה ויודע שיהודה אינו אומר אמת (יש מקום לדון האם יהודה האמין בלבו שיוסף מת, או שמא הוא מקצין את דבריו לצורך התמונה הכללית אותה הוא מבקש לצייר).

ג. המילה "מת" הינה מילה מנחה בנאומו של יהודה. היא מופיעה עוד שתי פעמים בהמשך הנאום. הראשונה: "ונאמר אל אדני; לא יוכל הנער לעזוב את אביו, ועזב את אביו ומת"⁹. הנושא של המשפט הוא בנימין, ועל כן נראה לפרש שהמילה "ומת" מוסבת על בנימין. אם בנימין יעזוב את יעקב, בנימין ימות¹⁰.

4 מ"ב, יג.

5 פסוק ל.

6 ל"ז, לג.

7 מ"ב, לח.

8 מ"ד, כ.

9 מ"ד, כב.

10 נקודה זאת הינה מחלוקת פרשנים: הראב"ע והרשב"ם פרשו שהאב ימות, ואילו רש"י ורמב"ן כתבו שהכוונה היא לבנימין.

יהודה ממשיך להדגיש את הקשר שבין יעקב לבנימין ואת אשר יקרה ליעקב אם בנימין יאבד לו. "ויאמר עבדך אבי אלינו אתם ידעתם כי שניים ילדה לי אשתי, ויצא האחד מאתי ואמר אך טרף טורף ולא ראיתיו עד הנה. ולקחתם גם את זה מעם פני וקרהו אסון והורדתם את שיבתי ברעה שאולה. ועתה כבאי אל עבדך אבי והנער איננו אתנו ונפשו קשורה בנפשו והיה כראותו כי אין הנער ומת והורידו עבדך את שיבת עבדך אבינו ביגון שאולה"¹¹. יהודה מתגלה כאן כנואם מוכשר: המילה "מת" מוסבת אם כן, על שלושת בני המשפחה: יוסף בנימין ויעקב. יהודה רוצה להמחיש למלך מצרים שבגזרתו להשאיר את בנימין אצלו הריחו גוזר כליה על ענף שלם של משפחה. יהודה מקצין את הדברים במכוון, ואולי, הוא אף אינו מדייק בדבריו לשם כך.

ד. יהודה מספר ליוסף בפעם הראשונה שהאח שאיננו ובנימין האח הקטן בני אם אחת הם, ויחידים הם לה. יהודה שם מלים אלו בפיו של יעקב, וזאת בכדי להדגיש את הטרגדיה שבכליאת בנימין.

כמו כן מאריך יהודה בדיווח על הקשר העמוק שבין יעקב לבנימין; "... והורדתם את שיבתי ברעה שאולה"¹² - אלו דברי יעקב, ועל דבריו מוסיף יהודה: "ונפשו קשורה בנפשו"¹³.

ה. שתי מלים מנחות נוספות מופיעות בפרשיה זו, אשר להן לדעתי מטרה משותפת. הראשונה מביניהן הינה המילה "אב" על הטיותיה: "אבי", "אבינו" (14 פעמים ב-16 פסוקים!). יהודה משתמש במלה טעונה מבחינה רגשית, בכוונה¹⁴.

המילה השניה היא "פנים": "... לא תוסיפון לראות פני" אומר יוסף לאחים;¹⁵ "כי לא נוכל לראות את פני האיש, ואחינו הקטן איננו אתנו";¹⁶ "ולקחתם גם את זה מעם פני וקרהו אסון..."¹⁷. נוספות לה עוד מלים שהמשותף להן - איברים בפרצוף, כגון: "ידבר נא עבדך דבר באזני אדני, ואל יחר אפך בעבדך כי כמוך כפרעה"¹⁸; ו"ותאמר אל עבדך הורדהו אלי ואשימה עיני עליך"¹⁹.

יהודה מנסה להפגיש בין יוסף ליעקב. הוא מנסה להעמיד את השליט וגזרתו אל מול פני יעקב אב המשפחה השכול. להחיות את המעמד בו יעקב נאלץ לוותר ליהודה ולהפקיד בידיו את בנימין. להעמידם פנים אל פנים.

11 מ"ד, כז-לא.

12 מ"ד, כט.

13 ל.

14 אולי השימוש במילה "אבינו" - הוא על מנת להדגיש את האירוניה שבמעמד: יהודה מתכוון לאב של כל האחים העומדים לפני השליט. ואילו אנו יודעים שהוא באמת האב של כל הנוכחים במעמד - יהודה ויוסף והאחים.

15 כג.

16 כו.

17 כט.

18 יח.

19 כא.

3. באור המדרש

לאור מה שהצגנו, אפשר להבין היטב את שהמדרש מנסה לצייר בפנינו. המדרש בא לומר שכוונתו של יהודה בטאומו, היתה לצייר למשנה למלך מצרים תמונה מלאה וכללית כפי שרואה אותה יהודה. בדבריו של יהודה, ישנה התפתחות דרמטית, אשר בשיאה, הוא מבקש לשנות את גזר דינו של בנימין. ואכן כך קורה. כאשר שומע יוסף את דבריו של יהודה הוא נשבר ומסיר את המסך העומד בינו לבין אחיו.

על ידי שימוש במלים מנחות, הדגשת גורלו הטרגי של האח האבוד, והקשר העמוק שבין יעקב לבנימין ואחיו האבוד, יהודה יוצר את החבל. הוא מעלה את יוסף לבסוף מן הבור.

אין בדבריו, כפי שראינו, מרכיבים שהיו נעלמים עד כה. החידוש בדבריו היא האווירה האופפת פרטים אלו, והדרך בה יהודה מקשר, ביניהם.

הדרשן מפנה את תשומת לבנו לעובדה שיהודה הוא הניגש, הוא רואה בכך מעשה חלוצי-משהו. במשל: "... ולא היתה בריה יכולה לשתות הימנה, עד שבא אחד וקשר חבל בחבל, נימה בנימה..." הביטוי "בא אחד" הוא ביטוי סתמי. הוא אינו מצביע על כישורים מיוחדים הנדרשים מן הקושר. הדבר היחיד שחסר בכדי להגיע אל המים היא נטילת היוזמה. ואכן כך בנמשל: יהודה הוא זה אשר נוטל יוזמה, צועד צעד אחד קדימה וניגש לדבר עם יוסף.

ב. כי הנה המלכים נועדו.**1. המדרש.**

לעומת בעל המדרש הקודם, בעל המדרש הבא רואה את מעשהו של יהודה כנובע דווקא מתוך אופיו המיוחד ואישיותו הכריזמטית של יהודה.

"כי הנה המלכים נועדו עברו יחדיו" (תהילים מ"ח, ה-ו), כי הנה המלכים, זה יהודה ויוסף, "עברו יחדיו", זה נתמלא עברה על זה, וזה נתמלא עברה על זה, "המה ראו כן תמהו" (שם), "ויתמהו האנשים איש אל רעהו" (בראשית מ"ג, ג, לד). "נבהלו נחפזו" (תהילים, שם), "ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו" (בראשית מ"ה, ד). "רעדה אחזתם שם" (תהילים שם, ז), אלו השבטים, אמרו: מלכים מדיינים אלו עם אלו אנו מה איכפת לנו, יאי למלך מדיין עם מלך.

"ויגש אליו יהודה", "אחד באחד יגשו" (איוב, מ"א), זה יהודה ויוסף, "ורוח לא יבא ביניהם", אלו השבטים, אמרו מלכים מדיינים אלו עם אלו אנו מה איכפת לנו²⁰.

המדרש שלפנינו דורש את הפסוקים בתהילים מ"ח על המפגש בו אנו עוסקים. "כי הנה המלכים נועדו, עברו יחדיו. המה ראו כן תמהו, נבהלו נחפזו. רעדה אחזתם שם חיל כיולדה"²¹.

המלכים המתעמתים זה מול זה הם יהודה ויוסף. במילה "עברו" שמע בעל במדרש את המילה עברה = כעס. המלכים עומדים פנים מול פנים והם כועסים, מתנגשים. "המה ראו" אלו האחים המשקיפים על הדו-שיח מן הצד תמהים ומפחדים. דרשה זו מאירה את הסיפור באור אחר. יהודה איננו מנסה לפייס את השליט הרם, אלא מכריז עליו מלחמה, מאיים עליו.

יהודה, זר, בארמון גדול, מול מלך המולך באימפריה הענקית מצרים, מלך שהעולם כולו תלוי בו, קם ונושא דברים, במטרה לשנות את החלטת השליט. בעמידה הזו מול יוסף יש גבורה רבה. יש בה חוצפה והתרסה אל מול פניו של מי שחורץ גורלות במחי יד.

2. שני מלכים.

כיצד זה יהודה מלך? שתי תשובות לדבר, האחת מניתוח הפסוקים והשניה מנקודת מבטו של בעל המדרש.

אנו רואים בפרשות האחרונות של ספר בראשית כיצד מפנה ראובן, בכור האחים, את מקומו ליהודה. כיצד מתבסס מעמדו של יהודה כמנהיג האחים. יהודה הוא זה שמציע לאחים למכור את יוסף לעבד לישמעאלים, במקום להשאיר אותו בבור. ראובן לא נמצא במעמד הזה עם האחים. הוא מובדל מהם. בלי להיכנס לניתוח הסיפור שם, ברורה העובדה שברגע המכריע לא היה ראובן במקום בכדי להשפיע, והצעתו של יהודה היא זאת שמתקבלת.

גם סיפור יהודה ותמר מאיר נקודה חשובה באופיו של יהודה - מי שטעה ומודה בטעותו. יהודה הוא מי שמוליד את פרץ, שמזרעו עתיד להיוולד דוד.

פעמיים עומדים האחים מול יעקב ומנסים לשכנעו למסור בידם את בנימין, שאילולא כן לא יוכלו לשבור שבר במצרים. פעם מדבר ראובן ופעם יהודה. ראובן מציע ליעקב להרוג את בניו, אם לא ישיב לו את בנימין²². ההצעה הזאת תמוהה מאד: מה יתרון יש בדבר? איזו נחמה תהיה בזה ליעקב? ואכן יעקב עצמו דוחה אותה.

יהודה, לעומת ראובן, מציע משהו אחר. יהודה מבין שליעקב קשה לשלוח את בנימין, אך בלי בנימין הם ירעבו. ואמר יהודה ליעקב: "אנכי אערבנו, מידי תבקשנו, אם לא הביאותיו אליך והצגתיו לפניך וחטאתי לך כל הימים"²³. יהודה מציע ליעקב את נאמנותו, את הבטחתו להחזיר את בנימין שלם. יש בסיטואציה הזאת רגע של מתח. יעקב צריך להחליט האם הוא סומך על יהודה, על אופיו של יהודה. יעקב מפקיד את

21 צורת דרישה זו מכונה: פיתרא. עיין ערך זה בספרו של פרופ' יונה פרנקל "בדרכי האגדה והמדרש" (הוצאת יד לתלמוד, מסדה) כרך א' עמ' 180.

22 מ"ב, לז.

23 מ"ג, ט.

בנימין בידי יהודה. בהכרעה זאת אפשר לראות על מי סומך יעקב את ידיו. על יהודה. גם הכתוב מעמיד את יהודה כמנהיג האחים: "ויבא יהודה ואחיו ביתה יוסף והוא עודנו שם ויפלו לפניו ארצה"²⁴. האחים מיוחסים אל יהודה, ויהודה פונה בשמם אל יוסף. מתוך פרטים אלו אנו רואים כיצד יהודה הופך לראש האחים.

כל הפרשות האחרונות של ספר בראשית סובבות סביב שני צירים, סביב שני אנשים. סיפורו של יהודה וסיפורו של יוסף: מחד סיפור יהודה ותמר בו אנו מתוודעים לצדדים באישיותו של יהודה. ומאידך, סיפור ירדתו של יוסף למצרים ועלייתו לגדולה. בפרשת ויגש נפגשים - מתנגשים שני הצירים הללו. שתי הדמויות, שכל אחת בפני עצמה מרכזת תשומת לב, כח ועצמה אישית, נפגשות לדו-שיח מתוח וריווי עצמה. בחינת יוסף נפגשת עם בחינת יהודה. זהו צד אחד של ראיית יוסף ויהודה כמלכים.

3. שתי ממלכות.

ישנה במדרש גם נקודת הסתכלות של פרספקטיבה היסטורית. בהיסטוריה היהודית מלכות ישראל מבית דוד מתפלגת לשתי ממלכות הנלחמות ומתעמתות זו בזו, ממלכת יהודה נלחמת בממלכת ישראל אשר רוב מלכיה הם משבט אפרים, הוא יוסף. בעל המדרש רואה בפרשתנו את העימות הראשון בין שתי הממלכות. מפגש שמרמז על טיב היחסים שבין שני השבטים שיצאו משני אישים אלו. מפגש המרמז על המתח שבין משיח בן דוד ומשיח בן יוסף. גם אם אין הדברים כתובים במקרא בפרוש, בעיני המדרש זוהי האווירה המקיפה את המסופר לנו.

ג. וניגש חורש בקוצר.

ישנו מדרש אחד נוסף, במבנה זהה כמעט לגמרי למדרש בו עסקנו כעת, אך הוא הפוך ממנו באווירה אותה הוא מיחס לדברים, וגם בנקודת ההסתכלות.

"ויגש אליו יהודה". "הנה ימים באים נאם ה' ונגש חורש בקוצר ודורך ענבים במושך הזרע" (עמוס ט', יג). חורש, זה יהודה, בקוצר, זה יוסף, שנאמר "והנה אנחנו מאלמים אלומים" (בראשית ל"ז, ז), "ודורך ענבים", זה יהודה, "כי דרכתי לי יהודה קשת" (זכריה ט', יג), "במושך הזרע", זה יוסף, שמשך זרעו של אביו והורידו למצרים, כדכתיב "בחבלי אדם אמשכם" (הושע י"א, ד), "והטיפו ההרים עסיס" (עמוס, שם), אלו השבטים, אמרו: מלכים מדיינים אלו עם אלו אנו מה איכפת לנו²⁵.

24 מ"ד, יד.

25 בראשית רבה, פרשה צ"ג, ה.

מדרש זה דורש את הפסוקים האחרונים בספר עמוס כמתאר את המפגש בו אנו עוסקים. "הנה ימים באים, נאם ה', ונגש חרש בקוצר, ודרך ענבים במשך הזרע, והטיפו ההרים עסיס וכל גבעות תתמוגגנה. ושבתי את שבות עמי ישראל, ובנו ערים נשמות וישבו, ונטעו כרמים, ושתו את יינם, ועשו גנות ואכלו את פריהם. ונטעתים על אדמתם, ולא ינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם, אמר, ה' א-להיך"²⁶.

פסוקים אלו נאמרים באווירה חגיגת ומפעימה. תיאור טבע רוגש, ותיאור גאולתו השלמה של עם ישראל. עוד לפני שנבחן את פרטי המדרש אנו רואים שהעיניים בהן קרא בעל המדרש את מפגשם של יהודה ויוסף, הן שונות מאלו שראינו עד כה. בעיניו אין במפגש הזה מתח, וכל שכן אין בדבריו של יהודה טון תקיף או קריאה למלחמה.

המדרש נותן ליהודה וליוסף שני תארים. יהודה - חורש, ודרך ענבים. יוסף - קוצר ומושך זרע. המדרש מבסס את נתינת התארים הללו מתוך דרישת פסוקים. אולם אפשר לראות, אולי, מה עמד מאחורי הדרשות הנ"ל.

על דרשת הפסוקים "כי דרכתני לי יהודה קשת" והתואר "דרך ענבים", ניתן אולי להוסיף את העובדה, שהענבים והיין הם סמלים המלווים את שבט יהודה. וכך ברך יעקב את יהודה בפרשת "ויחי": "אסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתנו. כיבס ביין לבושו ובדם ענבים סותה"²⁷.

את תארו של יוסף "קוצר", לומד בעל המדרש מתחילת סיפורם של האחים ויוסף: "והנה אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה, והנה קמה אלומתי וגם נצבה, והנה תסובינה אלומתיכם ותשתחון לאלומתי"²⁸. פסוק זה הוא חלומו הראשון של יוסף, אותו הוא מספר לאחים. חלומות יוסף הינם אבני דרך חשובות בהתפתחות האירועים שלאחר מכן. החלומות ליבו את השנאה בין האחים ליוסף, ובעקבותיהם התנכלו האחים ליוסף.

התואר השני המיוחס ליוסף הוא "מושך הזרע". ומדוע? מפני ש"משך את זרע אביו למצרים". ירידת בית יעקב מצרימה הוא סוף הספור. זאת התוצאה של כל השתלשלות האירועים אשר החלה במריבת האחים.

אם כן, המדרש קושר את תחילתו ואת סופו של הספור יחד. המדרש מסתכל על הספור כיחידה גדולה אחת. אין כאן התייחסות רק למפגש בו אנו עוסקים.

מכאן נבין גם את משמעות התארים "חורש" ליהודה, ו"קוצר" ליוסף. הקוצר אינו אדם המנוגד לחורש. הוא אינו הורס את מעשה החורש. הקוצר והחורש הנם שני פועלים בעלי שני כוחות ופעולות שונות המשלימות זו את זו, וביחד מגיעים שניהם לתוצאה חיובית אחת. ובהקשר של הספור: ליהודה וליוסף שני תפקידים במהלך אחד גדול, אשר תוצאותיו - ירידת בית יעקב למצרים. המפגש שביניהם וטאומו של יהודה הוא שלב בתהליך.

26 עמוס ט', יג-טו.

27 בראשית מ"ט, יא.

28 בראשית ל"ז, ז.

יהודה הוא החורש. הוא עשה דבר חשוב בתחילת הדרך. יהודה הוא שהציע למכור את יוסף לישמעאלים במקום להורגו. יוסף הוא הקוצר, הוא מסים את התהליך. יוסף - תפקידו למשוך את בני יעקב למצרים. יהודה הכשיר את הקרקע לפעילותו של יוסף. אם כן המדרש הזה שונה מן המדרש הקודם בשני עניינים: הראשון הוא בהסתכלות על המפגש. המדרש הקודם התייחס באופן נקודתי למפגש בין יוסף ליהודה, ואילו המדרש שלנו מביט עליו מגבוה, כאירוע בשרשרת ארוכה. מכאן נובע גם העניין השני בו הם חלוקים, והוא הרוח הנושבת והאווירה העוטפת את המפגש: בעוד שבמדרש הראשון יהודה נגש להילחם ביוסף. במדרש זה אין מלחמה. להפך, הפסוקים הנדרשים כאן הינם חגיגיים ומלאי תקווה. נקודה אחת שווה מדגישים שני המדרשים: השבטים העומדים מן הצד ואומרים: "מלכים מדיינים אלו עם אלו, ואנו מה אכפת לנו". השבטים מכירים בעובדה שכאן נפגשים שני כוחות גדולים מהם, יהודה ויוסף. ולהם אין מה להתערב בדו-שיח ביניהם.

ד. למלחמה, לפיוס, לתפילה.

האפשרויות השונות בזיהוי אופיים של יהודה ויוסף - כמלכים זועמים או כחורש וקוצר - משפיעות כמובן על אופי המפגש שביניהם, כמו שמפרט המדרש שלקמן:

דבר אחר "ויגש אליו יהודה". ר' יהודה ר' נחמיה ורבנן. ר' יהודה אומר הגשה למלחמה, היך מד"א (=מאי דאת אמר) "ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה" (שמואל ב', י', יג). רבי נחמיה אומר הגשה לפיוס, המד"א "ויגשו בני יהודה אל יהושע" (יהושע י"ד, ו) - לפייסו. רבנן אמרי הגשה לתפלה, "ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' א-להי אברהם יצחק וישאל, היום יודע כי אתה ה' א-להים בישראל, ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה. ענני ה' ענני, וידעו העם הזה כי אתה ה' הא-להים, ואתה הסבות את ליבם אחורנית" (מלכים א', י"ח, לו). ר"א אמר פשט להון: אם למלחמה אני בא, אם לפיוס אני בא, אם לתפלה אני בא. בי אדוני, בי ולא ביה אם למלא מיא אנא, אם לשמשא אנא, אם למפצע קיסין אנא²⁹.

חלקו הראשון של המדרש דורש את הפסוק "ויגש אליו יהודה", ומובאת בו מחלוקת ר' יהודה, ר' נחמיה ורבנן בהבנת דבריו של יהודה. מה פרושה של אותה גישה. לשלוש הדעות קשה לקבל את ההבנה, שיהודה מתרפס לפני יוסף ושוטח תחנוניו לפניו, שיבטל את גזרתו הנוראה.

ר' יהודה קורא את המפגש בין יהודה ויוסף, כמלחמה. בהרבה מקומות בהם מופיעה הלשון "ויגש", אין פירושה רק ציון קרבה בין שני אנשים. הלשון "ויגש" מעידה על

29 תרגום: בי ולא בו. אם למלא (לשאוב) מים - אני. אם לשמש (לשרת) - אני. אם לחטוב עצים - אני.

התקרבות על מנת לעשות פעולה פיזית כלשהי, גישה על מנת לעשות מעשה. כגון: "ויגש צדקיהו בן כנענה ויכה את מיכיהו על הלחי..."³⁰. או: "ויגש יעקב ויגל את האבן"³¹. וכמובן הפסוק אותו דורש ר' יהודה במדרש: "ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה בארם, וינוסו מפניו"³². ר' יהודה הבין שהלשון "ויגש" בפרשתנו, מצביעה על כך שיהודה נגש לעשות משהו - להילחם.

בעיניו של ר' נחמיה, נגש יהודה לפייס את יוסף. גם פיוס הוא סיטואציה שונה מבקשת תחנונים. מן המפייס, כמו מן המוותר, נדרש יותר מאשר מן המפויס. ויתור נעשה מתוך עליונות וגדולה, בעוד שתחנונים מבקש הקטן מן הגדול. אם כן, ר' נחמיה מעמיד את יהודה בעמדת עליונות על פני יוסף. יהודה מרצה את יוסף. ר' נחמיה מביא כהוכחה את הפסוק מספר יהושע³³: "ויגשו בני יהודה אל יהושע בגלגל...", בפרשה זו ניגש כלב לשכנע את יהושע לתת לו את חברון כמו שהבטיח לו משה לאחר חטא המרגלים. לנקודה אחת צריך לשים לב במיוחד. גם כאן נגש שבט יהודה וכלב בן יפונה אל יהושע, שהוא משבט אפרים, הרי הוא יוסף. ר' נחמיה שם לב להקבלה בין שני הפסוקים בשתי הנקודות: הן בלשון והן לנפשות הפועלות.

רבנן קראו את דבריו של יהודה באור אחר לגמרי. יהודה בנגלה מדבר אל המשנה למלך מצרים, אולם בדבריו ישנה תפילה אל הקב"ה. "ויגש יהודה", התקרבות שיש בה הקרבה, חשיפת הצפונות והלב לפני הקב"ה. בפירושם זה מעניקים רבנן משמעות שונה, ומיוחדת למעמד בו אנו דנים.

יהודה שוטח תחינתו לפני הקב"ה. בתחינתו הוא מבקש מהקב"ה שלא יגזור כליה על משפחה שלמה, שירחם על יעקב שסבל עד עכשיו געגועים וצער על יוסף, שנלקח ממנו. יהודה, לדעתי, מבקש כאן מחילה מהקב"ה על שעשו האחים ליוסף. ישנה כאן נטילת אחריות של יהודה, על כך ש"יוסף איננו". יהודה, על פי המדרש הזה, מאמין שיוסף אכן מת.

בדבריו של יהודה ישנם פעלים רבים המציינים את העובדה שהאחים הם הפועלים: "ונאמר אל אדני", "ייהי כי עלינו", "ונגד לו", "והורידו עבדך את שיבת עבדך אבינו ביגון שאולה", ועוד. ברצף הזה, ובחזרה המרובה על גוף ראשון - "אנחנו", יש כעין הודאה באשמה של יהודה בשם האחים. קבלת אחריות על מכירת יוסף לעבדות, והגרימה למותו.

בעיניים אלו של רבנן ישנה משמעות נוספת לכך שיהודה ערב לבנימין. אין כאן רק התחיבות ליעקב לעשות את המרב להחזיר את בנימין בשלום הביתה. ישנה כאן נכונות של

30 מלכים א', כ"ב, כד.

31 בראשית כ"ט, י.

32 שמואל ב', י', יג.

33 י"ד, ו.

יהודה לפני הקב"ה להקריב עצמו במקום בנימין. כל דבריו של יהודה מקבלים משמעות נוספת, אם נפרש שיש כאן תפילה לפני א-לוהים. גם במדרש הזה אפשר לראות את שראינו בתחילת המאמר. בדבריו של יהודה ישנן פנים שונות. ואנשים שונים רואים בהם פרושים וכיוונים שונים.

בי אדוני, בי ולא ביה אם לממלא מיא אנא, אם לשמשא אנא, אם למפצע קיסין אנא.

ד"א "בי אדוני", בייא³⁴ את מעביר עלינו אדוני שכך אמרת לנו "הורידוהו אלי ואשימה עיני עליו" (בראשית מ"ד, כא), זו היא השמת עין נהפך הדבר שאמרת לסמיות עינים, אמר רבי סימון בנימוסות שלנו כתיב "ואם אין לו ונמכר בגניבתו" (שמות כ"ב, ב)³⁵, וזה יש לו לשלם.

חלקו השני של המדרש דורש את צרוף המלים: "בי אדני". בכל המקומות בהם מופיע צמד זה תפקידן פתיחת דיבור. כמו שמופיע בדברים של האחים ליוסף, בפעם השניה בה ירדו לשבור שבר במצרים: "ויגשו אל האיש אשר על בית יוסף וידברו אליו פתח הבית. ויאמרו בי אדני..."³⁶. אלא שלמלים אלו יש אופי של מלת בקשה, צליל מתחנן ואולי גם מתנצל. כך מופיע בסיפור בבמדבר³⁷. מרים ואהרון דברו במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח. הם ננזפים על-ידי הקב"ה, מרים נענשת ולוקה בצרעת. אהרון פותח ואומר: "בי אדני אל טא תשת עלינו חטאת, אשר נואלנו ואשר חטאנו"³⁸. כאן אנו רואים בברור שיש במלות הפתיחה בקשה והתנצלות. וכך גם במלכים א' פרק ג'. ב"משפט שלמה", שלמה פסק דינו לחתוך את הילד החי לשני חלקים, ולתת לכל אשה חלק מן התינוק. נגשה אחת הנשים, היא אם הילד, פנתה אל שלמה ואמרה: "בי אדני, תנו לה את הילוד החי, והמת אל תמיתהו". אם כן, גם אצלנו נוכל לפרש שהלשון "בי אדני" היא חלק מהבקשה של יהודה מיוסף, שלא לאסור את בנימין.

אולם, המדרש בו אנו דנים קורא ביטוי זה אחרת, ונותן לו שני פרושים: הפרוש הראשון שם דגש על המילה "בי". המדרש רואה במלים אלו של יהודה נכונות להקריב את עצמו במקום בנימין, "בי ולא בו". יהודה מצביע על כך שהוא יותר מוכשר, יותר חזק, יותר יעיל מבנימין ויביא יותר תועלת ליוסף.

הפרוש השני של המדרש הינו הפוך מן ההסבר אותו הצגנו בפשט הפסוקים. עפ"י פרוש זה ישנו בביטוי "בי אדני" רוח של התקוממות. כמו שהערנו בגוף המדרש, המילה "בייא" בארמית פרושה "חמס", "עוול שנעשה". עפ"י התרגום הזה, יהודה מתקומם כאן על מה שעושה יוסף. יהודה מאשים אותו בעשיית עוולה. והמדרש מבאר בשם יהודה: "זו

34 "בייא" קרא: Bia: עשיית מעשה לא צודק בכח: מעשה אונס.

35 זה הנוסח במדרש. בנוסח המקרא שלפנינו: "אם אין לו" ללא ו' החיבור.

36 בראשית מ"ג, יט-כ.

37 י"ב.

38 פסוק יא.

היא השמת עין?! נהפך הדבר שאמרת לסמיות עיניים". יהודה מאשים את יוסף על כך שהוא רימה אותם, שלא היה ברצונו להביט בבנימין בתחילה, אלא הוא רצה לשמור אותו אצלו, והוא סימא את עיניהם - שיקר להם. וממשיך המדרש להסביר מדוע. יש כאן אי צדק: "אמר רבי סימון: בנימוסיות שלנו כתוב: "ואם אין לו ונמכר בגנבתו", וזה יש לו לשלם"³⁹.

הפרוש האחרון של המדרש מדגיש את מה שהסברנו באריכות לעיל, את זה שיהודה ניגש למלחמה. המעמד בו יהודה ניגש לעמוד מול יוסף, הינו מעמד קשה, ורווי מתח. כיוון זה מתפתח ומקצין יותר בחלקו השלישי של המדרש, בתיאורים הידועים המובאים בו.

כללו של דבר, בטאמו של יהודה פנים שונות, אשר באות לידי ביטוי במדרשים השונים.

יש מן המדרשים שקראו את מפגשם של יהודה ויוסף כעימות בין שני כוחות המנוגדים זה לזה. שני מלכים הנלחמים אחד בשני. וישנו מדרש שהתייחס אל הכוחות הללו כמשלימים זה את זה.

תתכן קריאה בפשט הכתובים כי דבריו של יהודה הינם דברי תחנונים לפני השליט הרם. כנגד הבנה זו, ישנם מדרשים המבינים כי עמדתו של יהודה היא עליונה על זאת של יוסף, בין אם הוא נלחם ובין אם הוא מפיס.

דעה מיוחדת ראינו בדבריהם של רבנן, אשר מעניקים לדברי יהודה משמעות אחרת. יהודה עומד לפני בורא עולם ומתפלל.

הבדל נוסף במדרשים ראינו, בין הסתכלות ספציפית על המפגש שבפרשתנו, לבין פרשנות הרואה במפגש זה יחידה אחת בתוך מהלך גדול יותר, של ספור ירידת בית יעקב למצרים.

"מה אופן זה מראה פנים מכל צד, כך היו דבריו של יהודה נראים לכל צד בשעה שדיבר עם יוסף"

לשניים נתונה תודתי:

לר' עמי עולמי, אתו למדתי את המדרשים,
וליוסי פרומן אשר האיר לי נקודות רבות וחשובות.

39 צריך להעיר שבחלק זה של המדרש, ישנה תופעה ספרותית בשם "מצלול". צליל מסוים חוזר על עצמו לאורך המשפט, יוצר קשר ואחדות בין חלקי המשפט ומסב את תשומת הלב של השומע. "זו היא השמת עין?! נהפך הדבר שאמרת לסמיות עיניים. אמר ר' סימון: בנימוסיות שלנו כתיב..."